

1.

Ένας τόπος σαν το Άιχκαμπ

ΤΟ ΒΕΡΟΛΙΝΟ είναι μια απέραντη θάλασσα από σπίτια που μέσα της χύνεται διαρκώς ένας χείμαρρος από αεροπλάνα. Είναι μια μεγάλη έρημος από γκρίζα πέτρα που με αναστατώνει κάθε φορά που πετάω προς τα κει. Μαγδεμβούργο, Ντεσάου, Βρανδεμβούργο, Πότσνταμ, Ζωολογικός Κήπος. Συνεχώς φτιάχνουν εκεί γρήγορες γραμμές του μετρό και λεωφόρους, σχεδιάζουν με προσοχή εξόδους προς τον μεγάλο αυτοκινητόδρομο, υψώνουν αλαζονικούς Τηλεοπτικούς Πύργους.

Όλα αυτά είναι το νέο, μοντέρνο Βερολίνο, το τεχνολογικό καρουσέλ του κέντρου της πόλης που στριφογυρνά πάνω-κάτω με την ώθηση που του δίνουν το τραχύ και αυστηρό πνεύμα όσων ζουν μέσα του και τα κεφάλαια που φτάνουν από μακριά του.

Είναι όμορφο και λαμπερό αυτό το νέο Βερολίνο, αλλά μπαίνοντας στον προαστιακό —που αυτές τις μέρες είναι σχετικά άδειος και σου δίνει την αίσθηση πως μεταφέρει λίγη από την ανατολικογερμανική μιζέρια στη Δύση—, μόνο τότε νιώθω πραγματικά σπίτι μου.

Αυτό είναι το δικό μου Βερολίνο, το βαθύ, ανεπούλωτο ακόμα τραύμα της παιδικής μου ηλικίας, το παρατημένο εκεί μεταλλικό παιχνίδι μου, το οποίο εξακολουθεί να μου λέει δυνατά και επιτακτικά: «εδώ βρίσκεσαι, εδώ στην πραγματικότητα βρίσκεσαι, πάντα έτσι ήταν, πάντα έτσι θα είναι».

Το Βερολίνο είναι ένας ξύλινος άβολος πάγκος, βαμμένος με έντονο κίτρινο χρώμα, ένα βρόμικο παράθυρο με τα σημάδια της βροχής πάνω του, ένα βαγόνι που μυρίζει ομοσπονδιακό σιδηροδρομικό δίκτυο. Είναι μια οσμή απερίγραπτη που εδώ και χρόνια έχει ποτίσει τα πάντα, ένα μείγμα από κάπνα, σίδερο και τη μυρωδιά τόσων εργατών που τους έσυραν εδώ από το Σπαντάου στα δεκατέσσερά τους, τους μπούκωσαν ψωμί και μαργαρίνη και από τότε αυτό που κάνουν είναι να διαβάζουν λαϊκές εφημερίδες.

Το Βερολίνο είναι όλα αυτά, και είναι ακόμα και ένας αυτόματος πωλητής στην πλατφόρμα του τρένου από όπου μπορείς να πάρεις καυτερές καραμέλες μέντας, άσπρες και πράσινες, τυλιγμένες σε ασημόχαρτο. Είναι κι ο χτύπος των αυτόματων θυρών του συρμού την ώρα που κλείνουν και η φωνή στον σταθμό Βέστκροϊτς που λέει: «Παρακαλώ, μείνετε ένα βήμα πίσω». Κανείς δεν τρομάζει πια με αυτό, κανείς δεν οφείλει πια να μείνει ένα βήμα πίσω, αλλά η φωνή εξακολουθεί να ακούγεται, εξακολουθεί να υπάρχει ένας άνδρας που δίνει το σήμα αναχώρησης και αμέσως μετά ακόμα να νιώθεις το ξαφνικό τράνταγμα. Το Βερολίνο είναι μια φθαρμένη κάρτα επιβίβασης που κοστίζει 50 πφένιγκ. Με 50 λεπτά μπορείς και σήμερα να πας από το Σπαντάου στην πρωτεύουσα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

Κάθομαι στον προαστιακό για να πάω στο Άιχκαμπ. Ξέρω, το Άιχκαμπ δεν θεωρείται σήμερα θέμα για ρεπορτάζ. Μόνο τα ρεπορτάζ για το Βερολίνο είναι περιζήτητα: στείλτε μας μια ανταπόκριση για το Τείχος, για την καινούργια Φιλαρμονική, για το Συνεδριακό Κέντρο, για τη χριστουγεννιάτικη αγορά. Τέτοια θέματα τα θέλουν πάντα. Αλλά το Άιχκαμπ; Τι είναι αυτό; Δεν υπάρχει σε κανέναν τουριστικό οδηγό του Βερολίνου· κανέναν μαύρο φύλαρχο και κανέναν Αμερικανό, που διασχίζει τον ωκεανό για να βρει την Κουρφίστερνταμ γοητευτική και το Τείχος αποτρόπαιο,

δεν πάνε στο Άιχκαμπ. Στην πραγματικότητα, το Άιχκαμπ δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας μικρός, ασήμαντος οικισμός ανάμεσα στο Νόιβεστεντ και το Γκρίνεβαλντ, ένας από τους πολλούς οικισμούς στις άκρες της μεγάλης πόλης όπου η θάλασσα από σπίτια εξαφανίζεται σιγά σιγά μέσα στο πράσινο και στα αγροκτήματα.

Το Άιχκαμπ τελικά δεν είναι παρά μια δική μου ανάμνηση. Είναι ο τόπος της παιδικής ηλικίας μου. Εδώ μεγάλωσα, σ' αυτούς τους δρόμους έπαιζα βόλους, κουτσό, χαρτάκια, εδώ πήγα σχολείο, κι αργότερα γύριζα από το πανεπιστήμιο για φαγητό και ύπνο. Το Άιχκαμπ είναι, απλά, η πατρίδα μου, την οποία θέλω —εγώ, ένας ξένος— να ξαναδώ.

Επιστρέφω ως πολίτης της Ομοσπονδιακής Γερμανίας. Άφησα σήμερα εκεί πέρα τη δουλειά μου και το αυτοκίνητό μου, τον δικό μου κόσμο· επιστρέφω μόνος, όχι επειδή μου φαίνεται συγκινητικό και όμορφο να προσπαθώ ως ενήλικας να εντοπίσω και να ξανακολουθήσω ίχνη της νιότης μου. Είναι αηδιαστικό να σκύβουν οι άνθρωποι, όταν γερνούν, με νοσταλγία πάνω από την παιδική τους ηλικία· άθλιοι οι γέροι που τους πιάνει χτυποκάρδι στις παιδικές χαρές και κοιτούν γύρω γύρω σαν να πρόκειται να ανακαλύψουν κανέναν χαμένο παράδεισο. Το Άιχκαμπ δεν ήταν για μένα παράδεισος και η παιδική μου ηλικία δεν ήταν όνειρο που δεν έχω εκμυστηρευτεί σε κανέναν. Το Άιχκαμπ ήταν απλώς η νιότη μου επί Χίτλερ και θέλω να το ξαναδώ, και θέλω να καταλάβω, επιτέλους, τι συνέβαινε τότε· επί Χίτλερ.

Έχει περάσει πια πάνω από μια γενιά. Όλα όσα τότε ήταν το Τρίτο Ράιχ —η λαμπαδηφορία στη λεωφόρο Υπό τας Φιλύρας, οι πανηγυρισμοί στο ραδιόφωνο και το μεθύσι της ανανέωσης— έχουν περάσει, χαθεί, ξεχαστεί. Ακόμα και τα κουπόνια για ψωμί και οι βόμβες που έπεφταν στο Άιχκαμπ και η Γκεστάπο, η οποία που και που ερχόταν με μαύρα αυτοκίνητα από το κέντρο της πόλης, όλα έχουν, καιρό τώρα,

ξεχαστεί. Σήμερα, πιστεύω, πρέπει να καταλάβουμε τι έγινε. Έχει περάσει πια τόσος χρόνος, όσο η ζωή ενός ανθρώπου, η έκσταση και η κατάθλιψη έχουν καταλαγιάσει, όλα είναι διαφορετικά και καινούργια.

Είμαι πολίτης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, έρχομαι από τη Δύση, έρχομαι στο Άιχχαμπ επειδή με βασανίζει το ερώτημα: πώς ήταν, στ' αλήθεια, τότε, πώς συνέβαιναν όλα αυτά που τώρα μας φαίνονται ασύλληπτα; Τώρα, νομίζω, θα πρέπει να μπορούμε να το εξηγήσουμε.

Τις νύχτες τα όνειρά μου καμιά φορά με οδηγούν πίσω στο Άιχχαμπ. Είναι όνειρα ζοφερά, τρομακτικά. Όνειρα από τα οποία ξυπνάω ράκος κατά τις έξι το πρωί. Τριάντα χρόνια είναι πολύς καιρός, ο χρόνος μιας γενιάς, χρόνος αρκετός για να ξεχάσουμε. Όμως, γιατί δεν μπορώ να ξεχάσω;

Στο όνειρό μου φτάνω στο Άιχχαμπ· στέκομαι μπροστά στο σπίτι μας. Μεγάλες κάθετες ρωγμές σκίζουν τους εξωτερικούς του τοίχους· το σπίτι έχει πληγεί από βόμβες πεπιεσμένου αερίου. Είναι ένα μικρό διώροφο σπίτι, πλάι σε πολλά παρόμοια, χτισμένο φτηνά και βιαστικά στην περιφέρεια του Βερολίνου τη δεκαετία του 1920. Τώρα έχει αναστηλωθεί με άθλιο τρόπο, οι πόρτες και τα παράθυρα είναι ετοιμόρροπα, στο εσωτερικό το ξύλινο πάτωμα καταρρέει.

Στο καθιστικό βρίσκεται η μητέρα μου και διαβάζει στον πατέρα αποσπάσματα από ένα βιβλίο. Το δωμάτιο είναι μικρό και χαμηλοτάβανο, επιπλωμένο με τρόπο απερίγραπτα παράταιρο που τότε τον θεωρούσαν αστικό: σαν παλιατζίδικο με διάφορα πράγματα από τις «παλιές καλές εποχές». Ένα στρογγυλό τραπέζι σκεπασμένο με ένα κομμάτι δαντέλα, ένα φωτιστικό δαπέδου με χάρτινο καπέλο, ένα φτηνό τετράγωνο γραφείο από πευκόξυλο με μπρούντζινα διακοσμητικά καρφιά. Ένας υπερβολικά μεγάλος πολυέλαιος με λαμπερά κρυσταλλάκια κρέμεται στο βάθος του δωματίου, κειμήλιο από το Μπουσκόβ. Μια τεράστια ντουλάπα από

ξύλο βελανιδιάς καταλαμβάνει το ένα τρίτο του χώρου, κειμήλιο από το Στραλάου· «το μπαρόκ κομμάτι μας» το λέγαμε στο σπίτι.

Ο πατέρας μου κάθεται απαθής στο γυαλιστερό μαύρο γραφείο του. Ως συνήθως έχει μπροστά του φακέλους· ως συνήθως ξύνει το «τραύμα του»: Βερντέν 1916. Πίσω από το στρογγυλό τραπέζι, η μητέρα έχει βυθιστεί σε μια πολυθρόνα με πολύχρωμο κάλυμμα· «η μπερζέρα μας» τη λέγαμε. Στο βιβλίο πέφτει το απαλό φως της λάμπας. Τα χέρια της μητέρας μου είναι λεπτά· τα δάχτυλά της, μακριά και ντελικάτα, κινούνται νευρικά κάτω από τις αράδες. Έχει βλέμμα καθολικής: βαθύ, πιστό, διαπεραστικό. Η φωνή της έχει έναν τόνο κατήχησης. Διαβάζει δυνατά από ένα βιβλίο με τίτλο *Ο αγών μου*. Είναι τέλος καλοκαιριού του 1933.

Όχι, οι γονείς μου δεν υπήρξαν ποτέ ναζί. Αυτό είναι που τα κάνει όλα να μου φαίνονται τόσο παράξενα. Διάβαζαν το βιβλίο του νέου καγκελάριου του Ράιχ με μάτια ορθάνοιχτα από έκπληξη, όμοια με την έκπληξη που ζωγραφίζεται στα μάτια των μικρών παιδιών. Διάβαζαν όλο αγωνία και προσμονή· πρέπει μέσα σ' εκείνο το βιβλίο να υπήρχαν τεράστιες ελπίδες για τον γερμανικό λαό. Δεν είχαν άλλα βιβλία, μόνο τον Χρυσό Οδηγό του Βερολίνου, τη Βίβλο και, φυσικά, τη *Γιέτχεν Γκέμπερτ*.¹ Το πολύ να άκουγαν την οπερέτα του Πάουλ Λίνκε² *Κυρία Λούνα* ή άλλα παρόμοια, να πήγαιναν την Πρωτοχρονιά στην Όπερα να δουν τη *Νυχτερίδα*³ και να έβαζαν δυνατά το ραδιόφωνο, όταν έπαιζε την εισαγωγή της *Ντόνα Ντιάνα*.⁴

1. Δημοφιλές εκείνη την εποχή μυθιστόρημα του Γερμανοεβραίου Γκέοργκ Χέρμαν (Σ.τ.Μ.).

2. Βερολινέζος συνθέτης, αγαπημένος του Χίτλερ και του Γκέμπελς (Σ.τ.Μ.).

3. Όπερα του Γιόχαν Στράους του νεότερου (Σ.τ.Μ.).

4. Κωμική όπερα του Αυστριακού Έμιλ Ρέζνιτσεκ (Σ.τ.Μ.).

Οι γονείς μου δεν ασχολούνταν με την πολιτική και τους ενδιέφερε πολύ να διατηρήσουν αυτή τη θέση· το ίδιο συνέβαινε και με όλους τους κατοίκους του Άιχκαμπ. Για την ακρίβεια, τα δώδεκα χρόνια που ο Χίτλερ ήταν στην εξουσία δεν συνάντησα κανέναν πραγματικό ναζί στο Άιχκαμπ. Αυτό, άλλωστε, είναι που με κάνει να κοιτάζω πίσω. Εκεί υπήρχαν μόνο καλές, σκληρά εργαζόμενες μεσοαστικές οικογένειες, αποτελούμενες από στενόμυαλους και κάπως περιχαρακωμένους μικροαστούς, που κουβαλούσαν από το παρελθόν τον τρόπο του πολέμου και το άγχος του πληθωρισμού. Το μόνο που ήθελαν ήταν η ησυχία τους. Είχαν μετακομίσει στις αρχές του 1920 στο Άιχκαμπ επειδή ήταν μια νέα νησίδα πρασίνου. Τότε ακόμα υπήρχαν πεύκα και κουκουναριές στους κήπους· σ' ένα τέταρτο έφτανες στη λίμνη Τόιφελζεε, όπου τα παιδιά μπορούσαν να κάνουν τα μπάνια τους. Λαχταρούσαν να φυτεύουν λαχανικά στον κήπο τους και το σαββατοκύριακο απολάμβαναν το πότισμα. Παντού μύριζε σχεδόν σαν εξοχή.

Στην πόλη τότε μόλις είχε αρχίσει η χρυσή, τρελή δεκαετία του 1920: χόρευαν τσάρλεστον, μάθαιναν ακόμα και κλακές. Ο Μπρεχτ και ο Αϊζενστάιν μόλις είχαν ξεκινήσει την πορεία τους προς τη δόξα. Οι εφημερίδες ανέφεραν οδομαχίες στην περιοχή του Βέντινγκ, συγκρούσεις σε οδοφράγματα έξω από το Εργατικό Κέντρο. Όλα αυτά, όμως, ήταν πολύ μακριά μας, έμοιαζε σαν να μας χώριζαν αιώνες. Ανυπόφορες, ακατανόητες, μεμονωμένες ταραχές. Στο Άιχκαμπ έμαθα από πολύ νωρίς ότι ο ευπρεπής Γερμανός είναι πάντα απολίτικος.

Παράξενο το συναίσθημα την ώρα που το τρένο μπαίνει στον σταθμό του Άιχκαμπ. Να θυμάσαι, να ξεχνάς, να ξαναθυμάσαι· ο χρόνος μεταβάλλεται και ξανά μεταβάλλεται. Τι είναι τώρα αυτό; Ότι κάνεις δεν είναι κάτι καινούργιο· το έχεις ξαναζήσει, έτσι έκανες πάντα: σηκώνεσαι από τον

πάγκο με το έντονο κίτρινο χρώμα, παίρνεις τα πράγματά σου από το δίχτυ των αποσκευών, σπρώχνεσαι με αγνώστους, πιάνεις το μεταλλικό χερούλι της πόρτας, βάζεις πρώτα τον αντίχειρα πάνω του, το τραβάς σιγά σιγά δεξιά, την ανοίγεις διάπλατα. Νιώθεις ένα είδος τόλμης. Την ώρα που το τρένο κινείται γρήγορα προς την πλατφόρμα, βγάζεις το κεφάλι· ξαφνικά σε φυσά ο αέρας και μετά, τη στιγμή που κόβει ταχύτητα, αυτός ο υπέροχος πειρασμός να πηδήξεις έξω. Ξέρω, απαγορεύεται· το γράφει στην πόρτα – και επί Χίτλερ απαγορευόταν. Αλλά ο πειρασμός έχει εγκατασταθεί μέσα μου από τότε που ήμουν μαθητής. Αν πηδήξεις τη σωστή στιγμή και ελέγξεις με τα πόδια σου τη φυγόκεντρο του σώματος, με τη φόρα που παίρνεις φτάνεις στη σκάλα, την ανεβαίνεις πρώτος, βγαίνεις πρώτος έξω στην πράσινη πλατειούλα και από κει στο στενό μονοπάτι που οδηγεί στο Άιχκαμπ.

Πίσω σου, σε απόσταση –γιατί δεν βιάζονται— προχωρούν οι κάτοικοι της περιοχής. Κάποιοι κύριοι με χαρτοφύλακες, ελεγκτές, υπάλληλοι ιδιωτικοί και δημόσιοι, ώριμες κυρίες με λουλουδάτα φουστάνια που έκαναν τα ψώνια τους στο Σαρλότενμπουργκ ή στην περιοχή του Ζωολογικού Κήπου –και τώρα πηγαίνουν, λίγο εξαντλημένες και σέρνοντας τα πόδια τους, σε κάποιο από τα σπιτάκια—, νέες κοπέλες που έρχονται να επισκεφθούν καμιά θεία τους. Παλικαράκια με ποδοσφαιρικά παπούτσια στη μασχάλη στρίβουν δεξιά, μια και εκεί είναι τα γήπεδα. Παλιά, κάποια από αυτά φορούσαν μπλε μπλούζες. Ήταν Εβραϊόπουλα, που πήγαιναν στο γήπεδο, χτισμένο από τους σιωνιστές εδώ στο Άιχκαμπ.

Τι είναι λοιπόν ο χρόνος; Τι σημαίνει θυμάμαι; Είναι δυνατόν να τα ξανακάνεις όλα σαν να ήσουν δεκατεσσάρων; Τέσσερα χρόνια δημοτικό στο Άιχκαμπ, εννιά χρόνια γυμνάσιο στο Γκρίνεβαλντ, εννιά χρόνια να πηδάς καθημερινά από το τρένο και, στο μεσοδιάστημα, ένας αγκυλωτός σταυρός

μπροστά στο 'Αιχκαμπ' πρώτα σκεπτικισμός και μετά χαρούμενη διάθεση γιατί θα ξανανεβαίναμε ψηλά.

Οι Κατσενστάιν και οι Σικ και οι Βιτκόβσκι έφυγαν. Το φευγιό τους σχεδόν δεν το πήραμε είδηση. Ήταν οι δικοί μας καλοί Εβραίοι· οι κακοί έμεναν κοντά στην Αλεξάντερ-πλατς. Κάθε κάτοικος του 'Αιχκαμπ είχε τουλάχιστον έναν καλό Εβραίο. Της μητέρας μου της άρεσαν οι Εβραίοι γιατροί. «Είναι τόσο ευαίσθητοι», συνήθιζε να λέει.

Ο Άρνολντ Τσβάιχ⁵ ζούσε τότε στο 'Αιχκαμπ. Η μοντέρνα επίπεδη σκεπή του σπιτιού του ήταν «μη γερμανική» και μετά τη φυγή του από τη χώρα θεωρήθηκε απαραίτητο να «γερμανοποιηθεί». Ο Λούντβιχ Μαρκούζε⁶ έμενε τρία σπίτια πιο πέρα από εμάς και έφυγε και αυτός κρυφά το 1933. Κανείς δεν έδινε σημασία σε τέτοια πράγματα. Ακριβώς δίπλα μας έμενε η Ελίζαμπετ Λάνγκεζερ.⁷ Ερχόταν καμιά φορά σπίτι ν' ακούσει έναν ελβετικό ραδιοσταθμό. Έλεγε συνεχώς πως σε τρεις-τέσσερις μήνες ο Χίτλερ δεν υπήρχε περίπτωση να μην είναι «τελειωμένος». Το πίστευε αυτό δώδεκα χρόνια. Και έμεινε εδώ έως το τέλος.

Και μετά ήρθε η πρώτη μέρα με κουπόνια για τρόφιμα. 1η Σεπτεμβρίου 1939. Είμαι στο μπακάλικο και ξαφνικά δεν μπορώ να αγοράσω πια αυτά που θέλει η μητέρα μου. Το βούτυρο με το δελτίο, το ψωμί με κουπόνια. Οι κάτοικοι του 'Αιχκαμπ φαίνονται αναστατωμένοι. Πάλι, όπως τότε, το 1917; Ύστερα έρχονται τα πρώτα αεροπλάνα. Είμαι στον κήπο και ακούω το βούισμα τριών Εγγλέζων ψηλά στον ουρανό. Στον φράκτη εμφανίζεται η Λάνγκεζερ. Είναι κοντού-

5. Arnold Zweig: Γερμανοεβραίος συγγραφέας, σιωνιστής και σοσιαλιστής (Σ.τ.Μ.).

6. Ludwig Marcuse: Γερμανοεβραίος φιλόσοφος και συγγραφέας (Σ.τ.Μ.).

7. Elisabeth Langgässer: βραβευμένη Γερμανίδα ποιήτρια και συγγραφέας με πατέρα εβραϊκής καταγωγής (Σ.τ.Μ.).

λα, γεροδεμένη, μακιγιαρισμένη με γαλλικό τρόπο και φορά κάτι χοντρά κοκάλινα γυαλιά. Κάθε φορά που περνά από τον δρόμο μας τα παιδιά φωνάζουν: «Η μπογιατισμένη. Έρχεται η μπογιατισμένη». Και η Λάνγκεζερ μου λέει «Είναι οι απελευθερωτές μας, Χορστ, πίστεψέ με», και την ίδια ώρα, μισοκλείνοντας τα μάτια όπως κάνουν οι μύωπες, κοιτά σκεπτικά τον ουρανό.

Και μετά, αρκετά αργότερα, ο σφοδρός βομβαρδισμός του οικισμού και κατόπιν οι Ρώσοι, που και εδώ πυροβολούσαν, και εδώ μπούκαραν στα σπίτια, και εδώ φώναζαν «Γυναίκα, έλα μαζί μου!». Τα άξιζε όλα αυτά το Άιχκαμπ; Έπειτα ήρθαν οι Εγγλέζοι και τα χρόνια της πείνας, τα σπιτάκια με τους μπαλωμένους τοίχους, η εποχή που άνθισε η μαύρη αγορά, η νομισματική μεταρρύθμιση, η αερογέφυρα,⁸ και ύστερα η πόλη άρχισε να ξαναπαίρνει τα πάνω της.

Παράξενο! Το Άιχκαμπ ξανάγινε όπως πριν. Είναι σαν να μη συνέβη τίποτα, σαν να ήταν όλα ένα κακό όνειρο, ένας εφιάλτης, ένα παρασπράττημα της Ιστορίας. Το λάθος έχει διορθωθεί εδώ και καιρό. Μαζί του επιδιορθώθηκαν και τα παλιά σπίτια, και ανάμεσα τους φύτρωσαν και μερικά ξύλινα. Τα παλιά σπίτια είναι στενά και ψηλά, οι τοίχοι περασμένοι με κίτρινη μπογιά και πάνω τους σκαρφαλώνουν αγριοκληματαριές. Και οι κήποι, οι κήποι του Άιχκαμπ – Βερολίνο θεωρείται ότι είναι και εδώ; Οι πασχαλιές ξαναφούντωσαν και έγιναν δεντράκια άσπρα και βιολετιά, μια μυρωδιά γιασεμιού αναδύεται από τις αυλές. Γλαδιόλες στολίζουν σαν κεράκια τις πρασιές και πλάι τους υπάρχουν φράουλες και κρεμμύδια, άνηθος για το μαγείρεμα, μαρούλια, γογγύλια, κόκκινα λάχανα και μαϊντανοί. Στο φόντο πεύκα και έλατα

8. Το 1948, στο ξεκίνημα του Ψυχρού Πολέμου, οι Σοβιετικοί απέκλεισαν το Βερολίνο και ο Χάρι Τρούμαν έστειλε τρόφιμα στους κατοίκους της περιοχής με αεροπλάνα (Σ.τ.Μ.).

με ψηλούς κορμούς. Στο βάθος φαίνεται και ο Πύργος του Ραδιοφώνου και κάπου εκεί ανθίζουν και φιλύρες. «Αθάνα-τες ευωδιάζουν οι φιλύρες».⁹ Στο Άιχκαμπ το πρωτοδιάβασα αυτό;

Αρχίζει να με πιάνει συγκίνηση. Φυσικό είναι, φτάνω σπίτι. Και όπως πάντα, όταν γυρνά κανείς έπειτα από δεκαετίες στο σπίτι του, όλα αρχίζουν να μικραίνουν: τα κτήρια, οι κήποι, οι δρόμοι – πώς μπορούσε να ζει κανείς πίσω από τόσο μικροσκοπικά παράθυρα; Και ο χασάπης Σμιντ πουλάει ακόμα τα λουκάνικα και τον κιμά του – πρέπει να είναι πάρα πολύ γέρος. Και ο φούρναρης Λαμπούντε, ακόμα εδώ είναι – ή τουλάχιστον το μαγαζί του. Τα κατάφεραν και αυτοί να ξεπεράσουν τα χειρότερα. Στον Λαμπούντε πήγαινα πάντα για να αγοράσω πέντε πφένιγκ «σαλιγκαράκια», κάτι μικρά, στριφτά, στρογγυλά γλυκά ψωμάκια με ζάχαρη, και το σαββατοκύριακο, που μου επιτρεπόταν, έπαιρνα αμυγδαλωτά με μπόλικη κρέμα μέσα: δέκα πφένιγκ τα τέσσερα – το κυριακάτικο πρωινό μας.

Προχωρώ όπως και τότε: Φλίντερβεγκ, Λέρχενβεγκ, Μπούχενβεγκ, Κίφερνβεγκ, Φόγκελχερντ, Άιχκαμπ Στράσε· όλα στενά, όμορφα δρομάκια, που ακόμα και σήμερα δεν έχουν πεζοδρόμια, που ακόμα και σήμερα φωτίζονται με λάμπες υγραερίου· μικροσκοπικά σπίτια με μικρά κηπάκια μπροστά τους, παλιομοδίτικα παράθυρα με πράσινα παντζούρια και πίσω από αυτά απλοί, τίμιοι άνθρωποι που ασχολούνται όσο καλύτερα μπορούν με την τέχνη τους, τα μαγαζιά τους, τις επιχειρήσεις τους. Το Άιχκαμπ ήταν το σύμπαν των καλών Γερμανών. Ο ορίζοντάς τους έφτανε μέχρι τον Ζωολογικό Κήπο και το Γκρίνεβαλντ, το Σπαντάου και την Τόιφελζεε – ποτέ πιο πέρα. Το Άιχκαμπ ήταν ένα μικρό πράσι-

9. Στίχος της Ίνα Ζάιντελ (Ina Seidel), από τις αγαπημένες ποιήτριες των ναζί (Σ.τ.Μ.).

νο σύμπαν. Τι δουλειά είχε εδώ ο Χίτλερ; Εδώ ψήφιζαν μόνο Χίντενμπουργκ¹⁰ και Χούγκενμπεργκ.¹¹

Χωρίς να το καταλάβω, φτάνω. Δεν υπάρχει όμως τίποτα· μόνο μια τρύπα. Τσιμέντα, σάπια ξύλα, σκόρπιες πέτρες, μπόλικη άμμος και χορτάρια, μια ταλαιπωρημένη βαλίτσα εκεί που ήταν το κελάρι. Ένα κελάρι χορταριασμένο, ρημαγμένο, ξεχασμένο – απομεινάρι του μεγάλου πολέμου, σαραβαλιασμένο ενθύμιο της Μάχης του Βερολίνου· ένα ερειπωμένο σπίτι πλάι στα λαμπερά, στα καινούργια, σε αυτά που κατοικούνται. Παντού μπορεί να βρει κανείς τέτοια. Παντού υπάρχουν παρόμοια άδεια σπίτια, παρόμοιες λευκές κηλίδες στον άτλαντα της νέας γερμανικής ευημερίας. Αυτοί που έμεναν εκεί έχουν πεθάνει ή λείπουν, ζουν στο εξωτερικό, έχουν ξεχάσει πώς ήταν ο κόσμος τότε, δεν θέλουν να τους το θυμίζουν. Και εγώ είμαι εδώ και σκέφτομαι: *Αυτό είναι το παρελθόν μου, αυτή είναι η κληρονομιά μου, αυτό μου άφησαν. Εδώ μεγάλωσα. Αυτός ήταν ο κόσμος μου, ούτε τριάντα τετραγωνικά. Εδώ βρισκόταν το σπίτι μου, δύο όροφοι και από πάνω ένα φτωχικό καμαράκι για την υπηρέτρια. Σ' αυτά τα τριάντα τετραγωνικά με έφεραν το 1923, στα τρία μου, και την τελευταία φορά που μπήκα μέσα ήμουν 24 χρονών, σμηνίας στον γερμανικό στρατό – το 1944. Είχα έρθει από το ιταλικό μέτωπο. Κουβάλαγα ένα μπιτόνι βενζίνης· εικοσάλιτρο. Είχα φέρει είκοσι λίτρα ελαιόλαδο από τον πόλεμο και όταν φάγαμε, χάρη σ' αυτό το πολύτιμο λάδι, εκείνες τις πατάτες φούρνου, αρρωστήσαμε. Μας έπιασε το στομάχι μας. Παραήταν λιπαρές για μας. Κάναμε εμετό.*

10. Paul von Hindenburg: στρατάρχης και πολιτικός, δεύτερος πρόεδρος του Γερμανικού Ράιχ κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (Σ.τ.Μ.).

11. Alfred Hugenberg: αρχηγός του Γερμανικού Εθνικού Λαϊκού Κόμματος, το οποίο το 1933 ενσωματώθηκε στο ναζιστικό κόμμα (Σ.τ.Μ.).

«Για μας» τότε σήμαινε για τους γονείς μου και για μένα. Η αδελφή μου είχε αυτοκτονήσει καιρό – το 1938.

Είμαι λοιπόν πάλι σπίτι. Είμαι στο Άιχκαμπ. Στέκομαι μπροστά στο οικόπεδο, έχουν ανθίσει ξανά οι φιλύρες και νιώθω πως, αν καταφέρω να κατανοήσω όσα συνέβησαν σε αυτό το σπίτι, θα καταλάβω και τι έγινε τότε – με τον Χίτλερ και τους Γερμανούς. Εδώ στο Σαρλότενμπουργκ θα υπάρχει κάποιο υποθηκοφυλακείο και σίγουρα θα μπορέσω να βρω και το όνομά μου στους τίτλους ιδιοκτησίας. Καμιά αμφιβολία για αυτό. Μου ανήκει ένα ερείπιο, αυτό το υπόγειο κελάρι, και, αν καταφέρω να θυμηθώ, θα υψωθεί πάλι το σπίτι, αυτό το άχρωμο, πληκτικό, μικροαστικό σπίτι του οποίου είμαι γιος.

Ντρέπομαι λίγο που προέρχομαι από αυτό το αδιάφορο, μικροαστικό σπίτι· θα προτιμούσα να ήμουν γιος κάποιου λόγιου ή ενός απλού εργάτη. Πολύ θα ήθελα να είχα για πατέρα μου τον Τέλμαν¹² ή του Τόμας Μαν· τότε, κάτι θα ήμουν. Αλλά, είμαι από το Άιχκαμπ και είμαι ο τυπικός γιος αυτών των άκακων Γερμανών που δεν υπήρξαν ποτέ ναζί, και χωρίς τους οποίους ποτέ οι ναζί δεν θα είχαν καταφέρει να κάνουν αυτά που έκαναν. Έτσι είναι.

Θυμήσου, θυμήσου! Πώς γίνεται να τα θυμηθεί κανείς όλα; Η πρώτη μου ανάμνηση από τον Χίτλερ είναι πανηγυρισμοί. Οι σημερινοί ιστορικοί άλλα ξέρουν, εγώ όμως, λυπάμαι, μόνο πανηγυρισμούς άκουγα στην αρχή. Δεν έφταναν στα αυτιά μου από το Άιχκαμπ, αλλά από το ραδιόφωνο. Έρχονταν από τη «μακρινή», «ξένη» πόλη του Βερολίνου, έρχονταν από τις φιλύρες, από την Πύλη του Βρανδεμβούργου-

12. Ernst Thälmann: αρχηγός του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας από το 1925 έως το 1933 και ιδρυτής της οργάνωσης Αντιφασιστική Δράση. Εκτελέστηκε το 1944 στο στρατόπεδο Μπούχενβαλντ με προσωπική εντολή του Χίτλερ (Σ.τ.Μ.).

γου, εκεί όπου για να πας από το Άιχκαμπ ήθελες είκοσι λεπτά. Τόσο μακριά ήταν!

Μια κρύα νύχτα του Γενάρη, μια λαμπαδηφορία και ο εκφωνητής στο ραδιόφωνο —ο οποίος πιο πολύ τραγούδαγε και έκλαιγε γοερά παρά έκανε ρεπορτάζ— που θα πρέπει να ζούσε κάτι τρομερό. Έμοιαζε να είναι απερίγραπτοι οι πανηγυρισμοί στη μεγαλοπρεπή κεντρική λεωφόρο της πρωτεύουσας του Ράιχ· όλοι οι καλοπροαίρετοι, όλοι οι γνήσιοι και νεαροί Γερμανοί θα πρέπει να είχαν μαζευτεί εκεί τρέχοντας —υποθέτω—, για να αποτίσουν φόρο τιμής στον γηραιό στρατάρχη και τον νέο καγκελάριό του. Και οι δύο είχαν βγει στο παράθυρο. Η εικόνα παρέπεμπε σε ευχαριστήρια θρησκευτική λειτουργία ανθρώπων που μόλις είχαν λυτρωθεί· Βερολίνο, μια χαρούμενη γιορτή· Βερολίνο, μια ιστορία αναγέννησης του έθνους. Τραγούδια, κτυπήματα ποδιών, συνθήματα, θυελλώδη χειροκροτήματα και μετά, πάλι η τρεμάμενη από λυγμούς φωνή του εκφωνητή, που «τραγούδαγε» κάτι περί αφύπνισης της Γερμανίας επαναλαμβάνοντας, σαν ρεφρέν, πως από δω και μπρος όλα θα είναι διαφορετικά.

Στο Άιχκαμπ επικρατούσε σκεπτικισμός. Οι γονείς μου ήταν έκπληκτοι και λίγο φοβισμένοι. Τόση χαρά και τέτοια μεγαλεία σαν να μη χώραγαν στο στενό σαλονάκι μας, το ήδη γεμάτο παλιά έπιπλα και διακοσμητικά. Λίγο μετά τις έντεκα ο πατέρας μου σηκώθηκε και, κάπως αμήχανος, πήγε για ύπνο. Τι γινόταν εκεί πέρα; Τι κόσμοι υπήρχαν εκεί έξω;

Αργότερα, όμως, ο γηραιός στρατάρχης και ο νέος καγκελάριός του, ο οποίος τελευταία φορούσε όλο και πιο συχνά φράκο, και όλοι αυτοί που από δω και πέρα θα τους αποκαλούσαμε Εθνικό Συμβούλιο, έφτασαν και στο Άιχκαμπ· και εδώ ντυμένοι την ελπίδα. Οι σκεπτικιστές ηρέμησαν λίγο, οι αδιάφοροι άρχισαν να ασχολούνται με το ζήτημα, οι μικροεπιχειρηματίες γέμισαν προσδοκίες. Ξαφνικά, σε αυτή τη μικρή, πράσινη, απολίτικη όαση άρχισε να φυσά δυνατός

ο άνεμος από τον μεγάλο κόσμο· δεν ήταν άνεμος πολιτικοποίησης, μάλλον ανοιξιάτικη θύελλα ήταν, αναζωογονητικός αέρας. Ποιος δεν θά 'θελε να ανοίξει τα πανιά του;

Στις μαυρο-ασπρο-κόκκινες σημαίες —της αυτοκρατορικής Γερμανίας—, που οι κάτοικοι του Άιχχαμπ προτιμούσαν πάντα από τις μαυρο-κοκκινο-χρυσές —της δημοκρατικής—, προστέθηκαν και άλλα πολλά, μικρά και μεγάλα, λάβαρα, που συχνά οι άνθρωποι έφτιαχναν μόνοι τους· άσπρα μ' έναν αγκυλωτό σταυρό στη μέση. Μες στη βιασύνη τους μερικοί είχαν ράψει τον αγκυλωτό σταυρό ανάποδα, όμως η καλή τους πρόθεση ήταν φανερή. Ήταν η εποχή που τα πάντα ανανεώνονταν και μια μέρα μου έφερε και μένα η μητέρα μου μια τέτοια τριγωνική σημαιούλα λέγοντάς μου: «Για το ποδήλατό σου. Όλα τα αγόρια στο Άιχχαμπ έχουν τέτοιες όμορφες σημαιούλες στα ποδήλατά τους». Της φαινόταν, όπως και όλα όσα έκανε, εντελώς απολίτικο. Ήταν απλώς μια κίνηση ενθάρρυνσης, τόνωσης, κάτι γιορταστικό. Στο Πότσνταμ, ο γηραιός στρατάρχης και ο νέος καγκελάριός του αντάλλαξαν μια ιστορική χειραψία: Εκκλησία της Φρουράς,¹³ Χοεντσόλερν,¹⁴ οι παλιές σημαίες και τα λάβαρα του πρωσικού στρατού, όλα με μεγάλη επισημότητα, και μετά, το εμψυχωτικό κομμάτι της τελετής, το τραγούδι για τον καλό στρατιώτη που βαδίζει πλάι μας στη μάχη. Τότε ήταν που η μητέρα μου

13. Garnisonkirche: προτεσταντική εκκλησία, χτισμένη το 1732 επί Φρειδερίκου-Γουλιέλμου Α'. Εκεί, στις 23 Μαρτίου 1933, ο Χίτλερ (ήδη καγκελάριος) «νομιμοποίησε» το ναζιστικό καθεστώς σε συνεργασία με την πολιτική, στρατιωτική και οικονομική ελίτ της Πρωσίας. Η μέρα έμεινε στην ιστορία ως «Ημέρα του Πότσνταμ» (Πηγή: *Το Βήμα*) (Σ.τ.Ε.).

14. Hohenzollern: ο οίκος των Χοεντσόλερν, μαζί με τους οίκους των Αψβούργων και των Βίττελσμπαχ, αποτελούν τους σπουδαιότερους ηγεμονικούς οίκους της Γερμανίας, αλλά και της Ευρώπης (Σ.τ.Ε.) (Πηγή: Wikipedia).

πήγε στον Χέρμαν Τίτζ —ήταν ακόμα Εβραίος— και αγόρασε την πρώτη της σημαιούλα με τον αγκυλωτό σταυρό.

Οι ναζί αντιλαμβάνονταν άριστα τι είδους θέατρο έπρεπε να παίζουν στην περιφέρεια. Έξεραν πολύ καλά πώς ν' ανεβάσουν μια όπερα του Βάγκνερ σε προάστιο, πώς να τονίσουν τη δήθεν μαγεία που υπάρχει στο Δέντρο της Ζωής και στο «Λυκόφως των Θεών»,¹⁵ και να κάνουν όλους αυτούς που άκουγαν μέχρι τότε μόνο τη *Νυχτερίδα* και την *Κυρία Λούνα* να εκστασιαστούν και να ανατριχιάσουν. Μαγεία και έκσταση ήταν λέξεις-κλειδιά για τους ναζί. Αυτά ήθελαν να προκαλούν στους γύρω τους. Τις άλλες λέξεις-κλειδιά που είχαν, τρόμος και θάνατος, τις έκρυβαν μέσα τους. Και οι κάτοικοι του Άιχκαμπ, νομίζω, ήθελαν να εκστασιαστούν, να νιώσουν το μεθύσι· κι αυτό ήταν που τους έκανε ευάλωτους. Στην πρόκληση που παρουσιάστηκε δεν είχαν όπλα ν' απαντήσουν. Ξαφνικά ήσουν κάποιος· ήσουν κάτι καλύτερο, κάτι ανώτερο: Γερμανός! Αγιασμός είχε πέσει σε ολόκληρη τη γερμανική γη.

Κάπως έτσι και η μητέρα μου άρχισε το φθινόπωρο να διαβάζει το βιβλίο του νέου καγκελάριου του Ράιχ. Πάντα ένιωθε έναν πόθο για κάτι υψηλότερο. Κύλαγε στο αίμα της. Καταγόταν από παλιά οικογένεια της Σιλεσίας, λίγο αυτοκαταστροφική και πάντα χρωμένη, η οποία, με τον καιρό, μετακόμισε από τη Βοημία στην Πρωσία. Ήταν, όπως και ο Χίτλερ, «καλλιτεχνική φύση» και «λίγο καθολική». Ασπαζόταν έναν ιδιόμορφο προσωπικό καθολικισμό. Παθιαζόταν με τη Ρώμη και το καρναβάλι του Ρήνου, προσευχόταν στον έμπιστό της άγιο Αντώνιο κάθε φορά που δεν έβρισκε τα κλειδιά της, και, κάπου κάπου, άφηνε εμάς, τα παιδιά, να αντιληφθούμε πως αρχικά προοριζόταν για κάτι υψηλότερο: για αδελφή ουρσουλίνα. Ανεξήγητο γιατί αυτή η ανήσυχη και

15. Από την όπερα του Βάγκνερ *Το Δαχτυλίδι των Νιμπελούνγκεν* (Σ.τ.Μ.).

ευαίσθητη γυναίκα, η οποία κατά καιρούς είχε ενδιαφερθεί σοβαρά για την ανθρωποσοφία και τη χορτοφαγία, παντρεύτηκε αυτόν τον καλόκαρδο γιο εργάτη από το Στραλάου του Βερολίνου. Δεν ανήκε στην κοινωνική της τάξη και, επιπλέον, ήταν προτεστάντης, βερολινέζικου τύπου, από αυτούς που το μόνο που κάνουν, ακόμα και σήμερα, είναι να εκπέμπουν έναν επιθετικό και χλευαστικό αντικαθολικισμό.

Με το σχολείο ο πατέρας μου δεν τα πολυκατάφερε. Ο πόλεμος ήταν για κείνον, όπως και για πολλούς Γερμανούς της εποχής, ευτύχημα. Όχι, δεν ήταν μιλιταριστής· ένας ειρηνικός και καλόκαρδος άνθρωπος ήταν. Στον πόλεμο, όμως, όλα γίνονται αυτομάτως πολύ απλά και ξεκάθαρα. Θα έπρεπε να είναι υπάκουος και γενναίος. Το 1916, ήδη, τραυματίστηκε σοβαρά στο Βερντέν και από τότε η καριέρα του ως δημόσιου υπαλλήλου άρχισε την ανοδική της πορεία. Πρώτα η σφαίρα στο κεφάλι, που ήταν σαν να τον χτύπησε η τύχη, μετά ο Σιδηρούς Σταυρός, μετά κατώτερος αξιωματικός, μετά δεκανέας. Στο τέλος θα πρέπει να έγινε κάτι σαν ανθυπολοχαγός· επέστρεψε, τέλος πάντων, από τον πόλεμο το 1918 μ' ένα σπαθί αξιωματικού και ένα χαρτί που του έδινε το δικαίωμα να ξεκινήσει, από την κατώτατη βαθμίδα, μια «καριέρα στο δημόσιο». Ένα διάστημα μετέφερε αρχεία, μετά τράβαγε ένα καροτσάκι στους ατέλειωτους διαδρόμους του πρωσικού Υπουργείου Πολιτισμού, αργότερα έγινε βοηθός βοηθού, βοηθός ο ίδιος, υπεύθυνος γραφείου και στο τέλος, μέχρι και επιθεωρητής.

Η άνοδος του πατέρα μου δεν σταμάτησε εκεί. Τότε που μετακομίσουμε στο Άιχκαμπ θα πρέπει να ήταν ήδη επικεφαλής των επιθεωρητών, μόνιμος πια δημόσιος υπάλληλος που μπορούσε ν' αποκτήσει το δικό του σπιτάκι – είχε πάρει και ένα επίδομα. Και επί καγκελαρίας Μπρίνινγκ¹⁶ έφτασε

16. Heinrich Brüning: κεντρώος πολιτικός, καγκελάριος της Γερμανίας από το 1930 έως το 1932 (Σ.τ.Μ.).

να θεωρείται ανώτερο στέλεχος του δημοσίου. Για κείνον αυτό ήταν το απόγειο, το σημείο που σου κόβεται η ανάσα, κάτι για το οποίο όφειλες διά βίου πίστη και υποταγή στο κράτος.

Μια ζωή έφευγε με το τρένο των 8.23 για το υπουργείο. Ταξίδευε δεύτερη θέση. Διάβαζε στο σπίτι την *DAZ*¹⁷ και την τοπική εφημερίδα. Δεν γράφτηκε ποτέ στο κόμμα. Δεν έγινε ποτέ συνδρομητής του *Λαϊκού Παρατηρητή*,¹⁸ γιατί θεωρούσε πως έκανε πολύ φασαρία και παραείχε επιθετική τάση. Τον αγόραζε, όμως, κάθε μέρα στις 8.20 που περνούσε από το κιόσκι στον σταθμό Άιχκαμπ, και τον κρατούσε μπροστά στη μύτη του για είκοσι λεπτά, μέχρι τον σταθμό Φρίντριχ Στράσε, προκειμένου όλοι οι υπόλοιποι να μπορούν να είναι βέβαιοι για την αφοσίωσή του στο νέο λαϊκό κράτος. Στη Φρίντριχ Στράσε την άφηνε. Στο υπουργείο έκανε καμιά φορά τα στραβά μάτια σε σοβαρές παραβάσεις του νέου στενού κύκλου που είχε αναλάβει τη διεύθυνση· επίσης, ανεχόταν τα πολιτικά αστεία· ο ίδιος μάλιστα προτιμούσε εκείνα που άρχιζαν με το «Ο Χέρμαν...».

Μια ζωή γύριζε σπίτι στις τέσσερις και εικοσιένα, πάντα με το ίδιο τρένο, πάντα στο ίδιο βαγόνι, δεύτερη θέση, στο ίδιο κάθισμα πλάι στο παράθυρο —αν ήταν ελεύθερο—, κρατώντας πάντα στο δεξί του χέρι τον χαρτοφύλακα γεμάτο δουλειές και στο αριστερό τη μηνιαία κάρτα διαδρομών για να τη δείχνει. Ποτέ δεν πήδηξε έξω όταν το τρένο ήταν ακόμα εν κινήσει. Είχε πετύχει όσα ήθελε, ήταν υπάλληλος του γερμανικού κράτους και, ασχέτως αν την κυβέρνηση την έλεγαν του Νόσκε ή του Έμπερτ, του Σάιντεμαν ή του Μπρίνγκκ, του Πάπεν ή του Χίτλερ, της όφειλε πίστη και υπακοή. Το γραφείο του ήταν ο κόσμος του, και ο παράδεισός του ήταν η γυναίκα του. Εκείνη τότε διάβαζε το βιβλίο *Ο Αγών*

17. Συντηρητική εφημερίδα της εποχής (Σ.τ.Μ.).

18. *Völkischen Beobachter*: εφημερίδα του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος (Σ.τ.Μ.).

μου, ήταν «λίγο καθολική» και, μόνο για ένα μικρό διάστημα, «πολιτικοποιημένη».

Δεν ξέρω πώς κυλούσε η ζωή σε όλα αυτά τα μικρά σπίτια των διαφόρων οικισμών γύρω από την πόλη πριν από τον Χίτλερ, φαντάζομαι όμως όχι και πολύ διαφορετικά από τη δική μας. Ξύπνημα στις έξι και μισή, νίψιμο, πρωινό, φοράμε το χαρούμενο πρόσωπό μας, πάμε σχολείο, γυρνάμε σπίτι, το φαγητό στον φούρνο, μετά πάνω για διάβασμα, το ανοιχτό παράθυρο από όπου τρυπώνει η ζωή, και μετά πάλι το σχολικό βιβλίο, η επιστροφή του πατέρα γύρω στις τέσσερις και μισή, και μαζί μια αμυδρή ελπίδα ότι κάτι θα γίνει, ότι κάτι ασυνήθιστο θα μας φέρει από την πόλη. Αλλά αυτό δεν συνέβη ποτέ· όλα πήγαιναν κανονικά, όλα βρίσκονταν σε τάξη. Αν δεν υπήρχαν οι αρρώστιες της μητέρας μου —αυτές οι υπέροχες, περίπλοκες αρρώστιες μιας γυναίκας όλο φαντασία—, η ζωή μου εδώ στο Άιχκαμπ θα ήταν σαν μια μόνο μέρα που κράτησε δεκαπέντε χρόνια. Δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια, τίποτα· τίποτα που να μπορεί να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα κακό ή καλό, εφιαλτικό ή χαρούμενο. Δεκαπέντε χρόνια ψυχαναγκασμού, θανατηφόρας καταναγκαστικής νεύρωσης ενός υπάκουου δημόσιου υπαλλήλου.

Το χειρότερο, φυσικά, ήταν πάντα οι Κυριακές. Οφείλαμε να κοιμηθούμε παραπάνω· επειδή ήταν Κυριακή. 1931, λοιπόν, Κυριακή στο Άιχκαμπ. Το πρωινό στο κάτω πάτωμα κρατά ατέλειωτη ώρα. Οι γονείς μου έχουν, ως συνήθως, εορταστικό ύφος· επειδή είναι Κυριακή. Μονολεκτική ανταλλαγή απόψεων για το ζήτημα των αυγών, που μια κρίνονται πολύ μελάτα, μια πολύ σφιχτά· προσπάθειες να είμαστε φιλικοί, κυριακάτικοι μεταξύ μας· προσπάθειες να μιλήσουμε για τον καιρό, λέξεις που παρερμηνεύονται, ξέσπασμα καυγάδων· μετά σιωπή και πάλι. Μέσα σε όλη αυτή τη σιωπή, ξαφνικά η ανόητη, κατά κάποιον τρόπο κακόβουλη ερώτηση αν θέλει κανείς κι άλλον καφέ. Φορούσαμε τα κυριακάτικά

μας και στο ξαναγέμισμα του φλιτζανιού έπρεπε, βεβαίως, να είμαστε πολύ προσεκτικοί.

Από πολύ μικρός μου είχε γίνει συνήθειο αυτές τις ώρες να κοιτάζω, πεισμωμένα σχεδόν και χωρίς να κάνω καμιά προσπάθεια για κουβέντα, έξω από το παράθυρο. Αυτό με έκανε να νιώθω σαν να μην κάθομαι καν σε αυτό το οικογενειακό τραπέζι, αλλά σαν να είμαι κάπου έξω, ολομόναχος, στον κήπο, να παίρνω το πρωινό μου στο πράσινο, γιορτάζοντας την υπέροχη μοναξιά μου. Θα πρέπει να ήταν ένας κακός και αγενής, αναμφίβολα, τρόπος να αγνοώ τους υπόλοιπους. Ήδη από τα δεκατρία μου μπορούσα να ανακατεύω τον καφέ μου πέντε ολόκληρα λεπτά και να έχω στραμμένη όλη μου την προσοχή στο πώς κουνάει ο αέρας το πεύκο έξω, σαν να ήμουν απών την ώρα που οι γονείς μου πέταγαν καμιά λέξη προσπαθώντας να πουν κάτι για το τσίμπημα της μέλισσας, για την υπηρέτρια ή το μπαρόκ ντουλάπι μας. Ακόμα όμως και αυτή η επιδεικτική απόσυρσή μου περνούσε απαρατήρητη. Σπίτι μας κανείς δεν παρατηρούσε τίποτα. Καθόμασταν σαν μαριονέτες που δεν μπορούσαν να πλησιάσουν η μία την άλλη. Τα σχοινιά από τα οποία κρεμόμασταν απείχαν πολύ.

Μετά το πρωινό υπήρχαν στιγμές όπου η δράση κορυφωνόταν. Ο πατέρας μου άρχιζε να κουρδίζει το μεγάλο, σαν μακρύ όρθιο φέρετρο, ρολόι που στόλιζε την κουζίνα μας. Ξεκλείδωνε το ξυλόγλυπτο έπιπλο, άνοιγε με επισημότητα την τζαμένια πόρτα, αλίευε το βαρύ μπρούτζινο κλειδί από τη βιτρίνα. Έστερα, με μια απότομη και αποφασιστική κίνηση του χεριού του, σταμάταγε το εκκρεμές. Στο δωμάτιο έπαυε να ακούγεται το «τικ τακ». Εγκωφαντική σιωπή, μετά τρίξιμο του γραναζιού, κοφτό τράβηγμα, τέντωμα του ελατηρίου και σκόνη να πετάγεται ψηλά. Η διαδικασία έπρεπε να επαναληφθεί δύο φορές και στη συνέχεια, βεβαίως, να ξανακλείσει καλά η πόρτα του ρολογιού. Η δύναμη που διέ-

θετε ο πατέρας μου είχε, με μαγικό τρόπο, μεταφερθεί πλέον στο ρολόι. Για επτά ακόμα μέρες θα έκανε «τικ τακ» και «νταν νταν». Η εβδομάδα μπορούσε να αρχίσει, η Κυριακή διασφαλίστηκε, το κουτί κλειδώθηκε. Τότε ο πατέρας άναβε ένα πούρο. Κόστιζε 20 πφένιγκ.

Ακολουθούσε η συνήθης συζήτηση περί εκκλησιασμού. Για άγνωστο λόγο θεωρείτο δεδομένο ότι ένας από μας έπρεπε την Κυριακή να πάει στην εκκλησία. Παρ' όλα αυτά, ούτε μέλη κάποιας εκκλησίας ήμασταν, ούτε ευσεβείς. Φυσικά του πατέρα μου ούτε που του περνούσε από το μυαλό να το κάνει, γιατί ήταν προτεστάντης και οι προτεστάντες του Βερολίνου δεν πήγαιναν στην εκκλησία. Η μητέρα μου, πάλι, πάντα είχε ανάγκη πνευματικής επαφής και συγχρωτισμού με ανώτερες δυνάμεις — ακόμα και πριν από τον Χίτλερ. Από εκείνες περίμενε παρηγοριά και δύναμη, και αισθανόταν καλά όταν θυμόταν τις μέρες της στο μοναστήρι· η κλονισμένη υγεία της όμως, «δυστυχώς», δεν της επέτρεπε συχνά προσκυνήματα. Όπως όλες σχεδόν οι γυναίκες είχε ευαίσθητη καρδιά και τις Κυριακές, στις έντεκα το πρωί ακριβώς, τη στιγμή που πήγαινε να φορέσει τη γούνινη ζακέτα της —τόρα πια είχε και τέτοια—, πολύ εύκολα μπορούσε να την πιάσει η καρδιά της. Τότε έπρεπε να τρέξουμε, να φέρουμε τις σταγόνες της και να τη βάλουμε να ξαπλώσει στον καναπέ. Έτσι, η υποχρέωση έπεφτε συνήθως πάνω μου. Τον εκκλησιασμό τον φορτωνόταν ο πιο αδύναμος. Ήμουν δώδεκα χρονών, δεν ήμουν καν καθολικός, αλλά ούτε και προτεστάντης· τίποτα δεν ήμουν, όπως άλλωστε και οι περισσότεροι κάτοικοι του Άιχκαμπ· απλώς ήμουν ο μικρότερος, δεν μπορούσα να υπερασπιστώ τον εαυτό μου και, σαν τον αποδιοπομπαίο τράγο των Εβραίων, έστελναν εμένα εκ μέρους όλης της οικογένειας στην εκκλησία.

Ναι, έτσι, ή κάπως έτσι, ήταν τα πράγματα στο Άιχκαμπ πριν από τον Χίτλερ. Το μεσημέρι μύριζε παντού ψητό χοι-